

A SZÁMÍTÁSTECHNIKA ALKALMAZÁSA A SZLOVÁK MŰSZAKI KÖNYVTÁRBAN

Alžbeta Kramárová

Szlovák Műszaki Könyvtár, Pozsony

A pozsonyi *Szlovák Műszaki Könyvtár* (Slovenská technická knižnica, a továbbiakban: SZMK) a Szlovák Szocialista Köztársaságban a tudományos-műszaki-gazdasági információs rendszer ágazatközi központjának funkcióját látja el, egyszerre mind a műszaki könyvtárak hálózatának központi könyvtára. Kutatószervezetként állami, ágazati és helyi kutatási feladatok megoldásán fáradozik a tudományos információk szakterületén. Nyilvános könyvtári feladatkörében a műszaki tudományokra van szakosítva, ami alatt valamennyi, ezen belül speciális információforrás gyűjtése-forgalmazása értendő. A könyvtár állománya napjainkban meghaladja a 3 millió könyvtári egységet.

Az SZMK már a hetvenes évek elején megkezdte a számítástechnika alkalmazását. A számítógép előnyeinek érvényesítése egyenesen következik a könyvtárnak abból a régi törekvéséből, hogy az általa nyújtott könyvtári és információs szolgáltatások minél racionálisabbak legyenek.

Az egyes könyvtári és információs szolgáltatások hosszú távú számítógépesítési programjának tartalma és struktúrája egyfelől a rendelkezésre álló technika, másfelől a számítógépesítésre szánt tevékenységek módszer- és rendszertani, illetve egyéb vonatkozású megoldottságának fokozata szerint mozog előre.

Így pl. vannak olyan tevékenységek, amelyek nagy mennyiségük vagy algoritmusuk bonyolultsága miatt csak nagyszámítógépen végezhetőek el. Ezzel szemben egy sor olyan feladat is van, amelyet kis-számítógépen is meg lehet oldani.

A maximális kihasználás és a szükséges paraméterek szempontjából végzett szükségletelemzésünk során arra a következtetésre jutottunk, hogy az SZMK-nak pillanatnyilag nincs szüksége saját nagyszámítógépre. Egyelőre teljesen elégséges, ha meghatározott kapacitást bérel idegen nagyszámítógépeken. Az SZMK három idegen nagyszámítógépet —

egy-egy ESZR 1033, ESZR 1040 és TESLA 300 típust — használ, valamint egy kisszámítógépet, amelynek installálása éppen jelenleg folyik. Erre a SMEP 4/20 típusú gépre fokozatosan át fogjuk vinni az említett nagygépeken futtatott ügyvitelek egy részét.

A fenti megfontolásokról azért szóltam, mivel mindmáig él a könyvtárosi közvéleményben egy olyan — indokolatlan — vélekedés, hogy mindaddig, amíg valamely könyvtárnak nincs saját nagyszámítógépe, nincs értelme, hogy tevékenységeinek számítógépesítési kérdéseivel foglalkozzék. A mi tapasztalataink meggyőzően tanúskodnak az efféle nézetek tarthatatlanságáról. Ezek mindenképpen késleltetik a műszaki haladást a könyvtárügyben.

Ezen túlmenően: könyvtárunk egy terminál segítségével kapcsolódik a prágai *Csehszlovák adatbázis-központ*hoz (Ceskoslovenské databázové centrum) is, ami lehetővé teszi, hogy több külföldi adatbázisból — így pl. a CAS-ből, a Compendexből, a WPI-ből stb. — nyerhessünk információkat.

Összhangban a számítógépesítés hosszú távú programjával, az egyes területeken a hagyományos feldolgozásról a számítógépes feldolgozásra az algoritmizálás és a technikailag kevésbé igényes területek felől a bonyolultabbak felé haladva térünk át.

Milyen a jelenlegi helyzet?

A számítógéppel feldolgozott információs folyamatok között az INSPEC adatbázis alapján meghonosított *szelektív információterjesztés* az egyik legrégebbi. Erről az információs szolgáltatásról nem kell részletesebben szólni, olyannyira közismert. Meg kell azonban jegyezni: ennek alapján teremtettük meg az előfeltételeit, hogy a szolgáltatás használói információs igényeik relevanciája felől egzakt képet nyerjenek az egyes folyóiratcímek "termelékenységéről". Az egyik gyakoriságelemzési módszer alapján dolgoztuk ki azt a programot, amelynek feladata volt, hogy elemezze az egyes, az INSPEC előállítója

által feldolgozott folyóiratcímekből eredő válaszok számosságát egy-egy megadott profilban, s ezáltal alapot adjon az egyes folyóiratcímek "termelékenysége" megítéléséhez és — ezzel együtt — a külföldi folyóiratok járatásának, illetve esetleges rendeléskoordinálásának ésszerűsítéséhez is.

A könyvtár állománygyarapító szervezeti egysége az INSPEC adatbázist ezenkívül az ún. nem vagy csak korlátozottan publikus, azaz a kiadói katalógusokban és bibliográfiákban nem szereplő dokumentumok létezésének megállapítására használja fel.

A számítógéppel segített információs szolgáltatások átfogóbb változata a *szlovákiai tudományos könyvtárak és információs munkahelyek külföldi könyvgyarapodását regisztráló jegyzék* (Zoznam prírastkov zahraničných kníh vedeckých knižníc a pracovísk VTEI na Slovensku). A több mint 160 részt vevő szervezet havonta rendszeresen jelenti új külföldi könyvgyarapodásait az SZMK-nak, mégpedig vagy a megfelelő adathordozón, vagy a beviteli adatlapon. Ezekből egységes, 8 témacsoportba osztott fájl készül. Belőle hat megbízott tudományos, ún. gesztorkönyvtár nyolc tematikus listát készít, illetve ad ki *Külföldi könyvek gyarapodásai* (Prírastky zahraničných kníh) címen. Az adatbázis egy-egy rekordja a szóban forgó könyv minden olyan adatát tartalmazza, amelyet a hatályos bibliográfiai és katalógizálási szabvány megkíván, sőt még némely további azonosító adatot is. Ennek köszönhetően az adatbázisból különféle mutatók készíthetők, mint pl. szlovák nyelvű KWIC-index, a kereséshez pedig az ETO, a tárgyszavak és a szerzői nevek kombinálásával konstruált profilekat lehet kialakítani.

Ez az információs szolgáltatás — megszakítatlan rutin üzemben — 1973 óta létezik. Neki köszönhetően már több mint 200 ezer rekordból álló, jelentős adatállományunk van. Ez a rekordmennyiség lehetővé tette, hogy az adatbázist mint a szlovákiai könyvtári és információs rendszer központi könyvkatalógusát hasznosítsuk. Jelenleg folyik az *online* üzemmódú hozzáférés előkészítése.

A könyvtár további közismert információs szolgáltatása — 1976 óta — szelektív informálás a *vállalati irodalom gyarapodásairól*. E tekintetben azonban csak az SZMK gyarapodásairól van szó. Ennek oka: a többi szlovákiai könyvtárba viszonylag kevés vállalati irodalom áramlik be, s ez elhanyagolható.

Az információforrások e válfajának feldolgozása az SZMK információs rendszerében azáltal különbözik a könyvjellegű irodalom feldolgozásától, hogy — mint ismeretes — a vállalati irodalom általában nem tüntet fel szerzőt, sőt gyakran még a bibliográfiai feldolgozáshoz szükséges egyéb adatokat sem. A bibliográfiai leírásokat ezért az SZMK munkatársainak kell úgy formába önteniük, hogy belőlük a

számítógép különféle mutatókat — így pl. szlovák nyelvű KWIC-indexet — tudjon készíteni, s ezzel párhuzamosan a szlovák nyelven megfogalmazott profilekra ki tudja keresni a releváns leírásokat. Ez az információs rendszer a korábbtól abban is különbözik, hogy speciális *keresőnyelvet* használ. Ez egy 180 "rubrikából" álló rubrikátor, amely konkordancia táblázatok révén mind az ETO-val, mind az NTMIR-rubrikátorral kapcsolatba hozható. A szelektív információterjesztés keretében a megrendelések azonban csak a szóban forgó rubrikák egyikére vagy meghatározott csoportjára vonatkoznak. Jelenleg a számítógép havi rendszerességgel több mint ezer felhasználói kérdésre keresi ki a választ. A számítógépes listákat sokszorosítjuk, illetve ezzel egyidejűleg A5 formátumra kisebbítjük. A felhasználók a vállalati irodalomra vonatkozó szelektív információterjesztő szolgáltatunkat igen pozitívan értékelik, egyebek mellett azért is, mivel a számítógépes listák egységes formátuma lehetővé teszi, hogy a vállalati irodalomról saját dokumentációs kartotékot fejlesszenek. Jellemző e szolgáltatásunk fontosságára, hogy megszületése után jelentős mértékben megnövekedett a vállalati irodalom kölcsönzése.

Az SZMK információs folyamataiban fontos szerepet játszanak a *könyvtári katalógusok*. A könyvtári katalógusok számítógépre vitele meglehetősen bonyolult kérdés, ha ugyan a könyvtári folyamatok számítógépesítésének nem a legösszetettebb kérdése. A katalógus szervezetére és fizikai hordozójára, a bibliográfiai leírásokra, valamint a számítógép jelkészletére, illetve perifériáira való tekintettel sokféle megoldást kínál. Konkrét — műszaki és kapacitásbeli — lehetőségeinkkel való számvetés nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy az első számítógépesítési szakaszban csupán a vállalati irodalom, a folyóiratok és a szabványok katalógusát tesszük gépre. Némely, eddig megoldatlanul maradt műszaki és rendszerkérdés miatt a könyvkatalógus kérdését tudatosan megkerüljük. A könyvkatalógus automatizálásának előkészítésével az intenzív elméleti vizsgálatok síkján foglalkozunk. Tesszük ezt abbéli igyekezetünkben, hogy egyszer majd olyan automatizált könyvkatalógust fejlesszünk ki, amely a könyvtár számára hatékonyabb lesz, mint a jelenlegi hagyományos cédulakatalógus, az olvasó számára pedig ennek az információs szolgáltatásnak a színvonalemelését hozza. Követelmény az is, hogy a kölcsönzés-nyilvántartás számítógépesítéséhez való kapcsolódásában tegye lehetővé a kölcsönzési forgalom különféle szempontú elemzéseit a bibliográfiai rekordok alapján.

A vállalati irodalom automatizált rendszerébe az inputot Consul 2712 szervezőautomata állítja elő hajlékony lemezre. Erről az irodalomról háromféle

katalógus készül, ún. *szakkatalógus, a vállalatok neve szerinti katalógus és az alapnyilvántartás*. Mindhárom katalógus kötet formájú. A könyvtár vezetésének döntése alapján a vállalati irodalom állománya nem tartalmaz 10 évnél régebbi dokumentumokat. Különösen a 10 évnél régebbi irodalom évenkénti selejtezésénél tűnik ki a számítógéppel készített katalógus előnye, nem is beszélve egyéb előnyeiről, ún. kisebb helyigényéről, a több szempontú megközelítés lehetőségeiről a dokumentumok keresésénél stb.

Igényes feladatokat kellett megoldanunk a *folyóirat-katalógus* kiépítése közben. Itt egy-egy rekord — a folyóirat mint információforrás sajátosságaira való tekintettel — igencsak bonyolult. Különösen a régebbi, a könyvtár létezése óta meglévő folyóirat-évfolyamok inputleírásainak elkészítése bizonyult munkaigényesnek. Ezért döntöttünk úgy, hogy a számítógépes katalógusba csak a könyvtár ma is kurrens folyóiratait vesszük fel, azaz az állomány élő magját.

Ebből következett a felettebb igényes feladat: néhány tízezer katalógusadatot kellett gépileg olvasható formára alakítani, ezeket az adatokat ellenőrizni kellett, majd betáplálni a számítógépes memóriába. Az előállítandó output ugyancsak több számítógépes segítséggel működő területet fog majd szolgálni, így pl. a kurrens folyóirat-kölcsönző szolgálatot és a kurrens folyóiratok jegyzékének közzétételét stb. Egyetlen input többszöri felhasználásának köszönhetően tehát más ügymenetek hatékonysága is megnövekszik.

A folyóirat-katalógus két részből áll: a rövidített leírásokat tartalmazó szakkatalógusból, amely az egyes folyóiratcímek gyors azonosítására szolgál, valamint az alapnyilvántartásból. Ez utóbbi — a bibliográfiai leírások CSN 010195 szabványának megfelelően — teljes leírásokat tartalmaz.

Ami a fizikai megjelenítést illeti, a *kötetkatalógus* mellett döntöttünk, amely nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az SZMK által táviratilag elhatározott bármiféle hordozóra való átvitel ne történhesen meg.

A folyóirat-katalógust havonta, majd félévenként kívánjuk kumulálni. Az SZMK létezése óta 1978-ig eltelt időre vonatkozó retrospektív katalógust kiadványként fogjuk megjeleníteni, majd öt-öt évenként megismételt kumuláció formájában.

Viszonylag egyszerű volt a *szabványkatalógus* számítógépre vitele. Úgy döntöttünk, hogy minden államról külön-külön katalógust készítünk, ezen belül pedig a szabványok száma szerint tartjuk nyilván az állományt. E katalógus is kötet formájú, s benne több mint 150 ezer szabvány rekordja szerepel. Ezzel párhuzamosan dolgozzuk fel a szabvá-

nyok új gyarapodásait. A szabványkatalógust negyedévenként kumuláljuk, majd évenként is. 1985 óta az inputleírásokat ETO-jelzettel bővítettük ki, hogy a felhasználók rendelkezésére álljon a szabványok katalógusa is, illetve hogy az inputleírásokat a könyvtárközi kölcsönzés céljára is fel tudjuk használni.

A folyóirat-katalógus számítógépes előállítására való áttérés révén a folyóiratok terén végzett munka komplexen lesz automatizálva, minthogy ugyanazokból az inputokból nemcsak a katalógus születik meg, hanem a könyvtár kurrens folyóiratának fájlja is. Ugyancsak számítógépes segítséggel megy végbe az ún. *köröztetési kölcsönzőszolgálat*, amelyben a külföldi folyóiratok legújabb számai vesznek részt. Ezt a szolgáltatást jelenleg 277 szervezet veszi igénybe, miközben közöttük 795 külföldi folyóirat köröz. E szolgáltatás megrendelőinek száma évről évre folyamatosan nő, ám — hála a számítógép használatának — ügyintézőinek száma változatlan maradt. A kölcsönzés "csillagtúra" módszerű. A számítógép tartja nyilván, hogy éppen melyik felhasználó van soron, kinyomtatja a kísérőlevelet és a címet, a határidő be nem tartása esetén sürgeti a visszaküldést, és kiállítja a számlát, mint hogy a szolgáltatásért a felhasználó meghatározott díjat fizet.

Hogy a szóban forgó folyóiratok meghatározott számához a köröztetési idő alatt is hozzá lehessen férni a könyvtárban, a legfrekvenciáltabb folyóiratokat *mikrofilmlapra* vesszük. Ezeket a könyvtár olvasótermében a teljes nyitvatartási idő alatt igénybe lehet venni egy olyan olvasókészülék segítségével, amely nemcsak az olvasást teszi lehetővé, hanem bármely mikrofilmlap bármely kockájáról A4-es papírmásolat készítésére is alkalmas.

A folyóiratokkal végzett munka számítógépesítésének további felhasználási területe az a jegyzék, amelyet a könyvtárunkba járó folyóiratokról két-évenként adunk ki. E jegyzéknek több indexe van: betűrendes, tematikus, nyelvi és országmutató. Tekintettel arra, hogy az erre szolgáló fájl mágnesszalagon van, aktualizálása felettebb egyszerű, a kiadás pedig viszonylag olcsó.

Most folynak az előkészületek a kölcsönzési folyamat számítógépesítésére. A használók nyilvánításáról máris megszületett a gépileg olvasható változat. Ez a könyvkölcsönzés majdani számítógépes rendszerének alrendszere, amely online üzemmódban fog működni.

A felhasználó rekordjában két adatcsoport található, a folyamatos azonosításra szolgáló és a különféle jellemzőkből álló. A felhasználói fájl úgy halmozódik fel, hogy a beiratkozók előnyomtatott adatlapot töltenek ki, amely aztán kódolandó bizonylat

lesz beviteli adatok gépileg olvasható formába hozásának. Jelenleg ez a fájl az olvasók kurrens nyilvántartását szolgálja és bizonyos statisztikai összegezesek elkészítését, amelyek különféle szempontokból, pl. kor, szakmai érdeklődés, a munkahely jellege vagy a munkahelyi beosztás szempontjából jellemzik a használói táborát.

E rekord kiteljesült felhasználásával a kölcsönzési folyamat automatizálása után számolunk. Ennek ellenére meglete már jelenleg is pozitívan hat az olvasószolgálati munkára a nyilvántartás hagyományos módszeréhez képest.

További nyilvántartási terület, ahol a számítógép segítségével élünk, a könyvtár fordítási tevékenységének a statisztikája.

Ugyancsak számítógépen tartjuk nyilván az apró és időleges értékű tárgyakat, a könyvtár munkatársainak egységesített adatait és a számlázást.

A számítógép használatával valamennyi említett ügymenetben kimutatható munkaerő-megtakarítást sikerült elérnünk.

A könyvkölcsönzési folyamat nyilvántartását az automatizálás szempontjából az utolsó helyre tettük, mivel ennek a csak online üzemmódban számítógépesíteni érdemes ügymenetnek gépre viteléhez nem voltak meg a szükséges eszközeink. Csupán ebben az évben jutunk a birtokába egy erre is alkalmas kisszámítógépek.

Ezenkívül egyelőre nem rendelkezünk az inputok előkészítésére szolgáló hatékony technikával sem, de a műszaki fejlesztés terve már elkészült. Az előzetes számítások szerint bizonyítható gazdasági haszonnal jár, ha a kölcsönzőforgalmat számítógéppel tartjuk nyilván; a könyvtár és a használó szempontjából egyaránt.

A műszaki fejlesztési terv a következő *számítógépesítendő funkciókkal* számol: egy adott mű raktári bentlétének megállapítása, a kölcsönzésre való készség kijelzése, a kölcsönzés regisztrálása, a visszavétel regisztrálása, előjegyzés, a kölcsönzési határidő lejáratának jelzése, felszólítás, a használó adatai helyességének ellenőrzése és — végül — statisztikai adatok gyűjtése jelentések tételéhez, illetve elemzések nyersanyagául.

A számítógép könyvtári használatának minden esetben kimutatható megtakarítással kellene járnia a munkaerő, a ráfordítások vagy mindkettő vonatkozásában. A gyakorlatban mégis sokszor előfordul, hogy a számítógép installálása nem járt semmiféle megtakarítással. Az ilyen esetek egyeseket elrettenenek a számítógép hasznosításától, holott a számítógép megfelelő területen való felhasználása mindenképpen kibővíti a könyvtár kapacitását, és korábban nem is remélt lehetőségeket nyit meg előtte.

Irodalom

- [1] Automatizace v knihovnách ČSSR. Č. Budějovice, 1985. Dům Techniky. 93 p.
- [2] BAKO, M.: Automatizácia knižnic. Bratislava, 1978. SPN. 388 p.
- [3] KRAMÁROVÁ, A.: Využitie počítača v Slovenskej technickej knižnici. = Informácie a materiály, 1983. 157. sz. p. 106–117.
- [4] KRAMÁROVÁ, A.: Automatizácia informačných služieb a činností v Slovenskej technickej knižnici. = INFOS '81. p. 170–178.
- [5] KRAMÁROVÁ, A.: Automatizovaný informačný systém PZK (Prírastky zahraničných kníh) ako súborný katalóg. = Počítačové zpracování vědeckých informací, 1980. p. 67–78.

Fordította: Futala Tibor

KRAMÁROVÁ, A.: *A számítástechnika alkalmazása a Szlovák Műszaki Könyvtárban*

A szerző általános áttekintést ad a Szlovák Műszaki Könyvtár számítógéppel segített szolgáltatásairól (szelektív információterjesztés, jegyzék a szlovák tudományos könyvtárak és információs munkahelyek új külföldi könyvgyarapodásairól, a vállalati irodalom feldolgozása és szelektív információszolgáltatás róla, automatizált folyóirat-feldolgozás és a kurrens folyóiratok köröztetési kölcsönzése, fordítási statisztika, személyzeti és gazdasági nyilvántartások). Jelenleg folyik a könyvkölcsönzés számítógépesítésének előkészítése (online üzem-

KRAMÁROVÁ, A.: *Applications of computer in the Technical Library of Slovakia*

A general overview of computer-aided services of the Technical Library of Slovakia are presented: selective dissemination of information (SDI), acquisition lists of new foreign documents in the scientific libraries and information centres in Slovakia, processing of company library holdings and its SDI, registration and circulation of periodicals, production of translation statistics, personal and management files. Presently, the preparation of the computerized book lending service (in online regime) is under way. The computer processing of

módban). A könyvfeldolgozás számítógépesítése egyelőre előzetes tanulmányok tárgya. A cikk azt bizonyítja, hogy a számítógépes technika térhódításához nem minden könyvtárnak kell feltétlenül saját nagyszámítógéppel rendelkeznie.

* * *

book registration is under preliminary evaluation. It is shown that, for computerized library services, it is not always necessary to possess a mainframe computer in every library.

* * *

KRAMÁROVÁ, A.: *Применение вычислительной техники в Словацкой технической библиотеке*

KRAMÁROVÁ, A.: Die Anwendung der Rechentchnik in der Slowakischen Technischen Bücherei

Автор дает общий обзор видов обслуживания при помощи ЭВМ в Словацкой технической библиотеке (избирательное распространение информации, списки новых поступлений в научно-технические библиотеки и информационные центры Словакии, обработка промышленных каталогов и информационное обслуживание по этой литературе, статистика переводов, учет кадров и экономической деятельности). В настоящее время ведется подготовка автоматизации книжного абонеента (в режиме он-лайн). Вопрос автоматизации обработки книг находится пока в стадии предварительных исследований. Статья доказывает, что для внедрения вычислительной техники необязательно иметь во всех библиотеках свои мощные ЭВМ.

Der Verfasser gibt einen allgemeinen Überblick über die mittels Rechenmaschine durchgeführten Dienstleistungen der Slowakischen Technischen Bücherei (selektive Informationsverbreitung, Register der neuen ausländischen Bücher der slowakischen wissenschaftlichen Büchereien und Informations-Arbeitsstellen, automatisierte Zeitschriftenverarbeitung und umlaufendes Leihen der kurrenten Zeitschriften, Statistik über die Übersetzungen, Personal- und wirtschaftliche Verzeichnisse). Die Maschinisierung der Leihe wird zur Zeit vorbereitet (On-line-Betrieb). Die Buchverarbeitung mittels Rechenmaschine ist vorläufig das Thema vorhergehender Studien. Der Artikel beweist, dass es zur Verbreitung der Rechentchnik keine Voraussetzung sei, alle Büchereien über eine eigene grosse Rechenmaschine verfügen.

CD ROM adatbázis – más szemléletmóddal

Az eddigi CD ROM adatbázisok általában egy-egy online adatbázis anyagát vagy annak egy részét tartalmazzák. A SCISEARCH adatbázis azonban – a maga több mint hétmilliónyi adatrekordjával és évi több mint félmillió növekményével – még a CD ROM óriási tárolókapacitásához is túl nagy. Ezért az adatbázis készítője, az Institute for Scientific Information a megszokottól eltérő utat követ. CD ROM adatbázisát a nyomtatott változat, a *Science Citation Index (SCI)* használoinak szánja és vele a nyomtatott SCI szerkezetét követi. Ezt az teszi lehetővé, hogy a nyomtatott változatnak kevesebb mint egyhatodát tesz ki a teljes adatrekordok (1986-ban három kötetet a tizenkilencből), a többi a négyféle indexre jut. Így a CD ROM-kiadást indexenként tudják tagolni. Elsőnek a *Permuterm Subject Index* CD ROM-változata készül el, utána a *Citation Index* következik majd. Mindegyik indexkiadás tartalmazza a bibliográfiai rekordokat is. A keresőrendszert úgy szerkesztették meg, hogy amíg a képernyő egyik részén a felhasználó egy adatrekordot jelenít meg, a képernyő többi részén az index további részeit tekintheti át.

A SCI óriási terjedelme miatt a könyvtárak nagyon nagy olvasótermi területet takaríthatnak meg a CD ROM-változatra való átállással.

/NFAIS Newsletter, 28. köt. 5. sz. 1986. p. 118./

(Válas György)